

Bu Sayıda

Düzenlemeden Yeniden Düzenlemeye: 1980'lerde Türkiye'de Kapitalizmin Yeniden Yapılandırılması ve Devletin Değişen Rolü başlıklı bu sayımızın giriş yazısını, önceki sayılardan biraz farklı bir biçimde, sayı kapsamında *Praksis* dergisi olarak yaptığımız bir atölye çalışmasının tartışma başlıkta ve sorularını okurlarla paylaşacak şekilde hazırladık. 1980'ler ve 1990'lar boyunca neoliberalizmi ve devletin dönüşümünü ele alan pek çok çalışma yapıldı. Ancak çok ciddi dönüşümlerin içinden geçtiğimiz bir dönemde bazı konuları farklı sorularla yeniden ele almanın, bu sorulara yenilerini eklemenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Tarihsel materyalist yöntemi güncel ve somut gelişmeleri anlamlı kılmada kullanmak, neoliberal politikaları sorguladığımız bu sayıda da temel kaygımız oldu. Atölye çalışması boyunca sorduğumuz sorular bu sayımıza gelen yazıların kolektif tartışmalarında da yol göstericiydi; yazı tartışmalarımızda bu soruları sinama ve zenginleştirme şansımız oldu. 1980'li yılları ele alırken seçtiğimiz temel odak noktası, devletin neoliberal dönemde değişen rolü olduğu için öncelikli sorumuz, devleti yönetsel olarak nasıl kavramamız gerektiği oldu. Yöntem tartışmasını somut analizlerle beraber yürütmeye çalıştık.

Yaptığımız saptamalardan ilki, egemen söylemin aksine, devletin ekonomiye yönelik müdahalelerinin neoliberal dönemde azalmadığı, tersine devletin sürecin en önemli aktörlerinden biri olmaya devam ettiğiydi. Sayı kapsamındaki bütün yazıların bulguları bu saptamayı doğrular nitelikte. Geçmişte tarımda destekleme alımları yapan, çiftçiye kredi sağlayan devlet, bu dönemde özel sektörün tarımın farklı alanlarına girmesi için gerekli yasal düzenlemeleri yapıyor; sosyal güvenlik sisteminin adım adım özelleştirilmesi yine kademeli olarak çıkarılan yasalar aracılığıyla gerçekleşiyor; enerji sektörü örneğinde gördüğümüz gibi özelleştirmeler yapılmadan devlet bu sektör için gerekli bütün altyapı yatırımlarını tamamlıyor. GATS ve MAI gibi uluslararası düzenlemeler de yine devlet aracılığıyla ülke içindeki hukuksal yapıya uyarlanıyor. Bu nedenle bu konularda sayı içindeki yazılar, devletin "ortadan kalktığı" ya da "rolünün azaldığı"

düşüncesi yerine devletin “rolünün değiştiği” önermesinin daha anlamlı olduğunun bir kez daha altını çiziyorlar. Sayı başlığı-mıza da taşıdığımız “Yeniden Düzenleme” ifadesinin de gösterdiği gibi gerçekte devletin düzenleyici işlevi ortadan kalkmıyor, devlet pek çok alanda yeni düzenlemeler yapıyor. James Petras’ın dediği gibi devlet yapısal uyum politikalarından esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılmasına pek çok alanda hâlâ merkezi bir öneme sahip.

Kamu hizmetleri devletin rolünün değiştiğini göstermesi, hem de emekçi sınıfları çok ciddi bir biçimde etkileyen ve etkileyecek alanlardan biri olması açısından büyük önem taşıyor. Sağlık sektörü bu bağlamdaki örneklerden sadece biri. Ata Soyer, yazısında sağlık hizmetlerine ayrılan payın nasıl azaltıldığını, bunun yerine devlet harcamalarının nasıl sermayeye kaynak aktarım mekanizması olarak çalıştığını gösteriyor. Yine özelleştirmeler aracılığıyla kamu hizmetleri, Tülay Arın’ın da belirttiği gibi (1994) metalaşılıyor. Enerji sektöründeki özelleştirmeleri anlatan Faruk Ataay, doğal tekel olarak kamu kurumlarının sağladığı enerji hizmetinin nasıl piyasaya açıldığını, ancak söylemin aksine serbest rekabet yerine tekellerin piyasaya hâkim olduğunu gösteriyor. Kamu hizmetlerinin daha da fazla aşındırılacağının işaretini ise Selime Güzelsarı’nın yazısında, hizmet ticaretinin serbestleştirilmesini sağlayan uluslararası bir anlaşma olan GATS’ın Türkiye’deki kamu hizmetlerine olan etkilerine değindiği yazısında görmek mümkün. GATS, eğitim ve sağlık hizmetlerini de kapsayacak şekilde kamu hizmeti alanını yabancı sermayeye açarken Türkiye de verdiği bağlayıcı sözlerle bu anlaşmaya dahil oluyor. İlginç bir biçimde yeni hazırlanan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı’nın 3. maddesinde kamu yönetiminin temel ilkeleri anlatılırken “Kamu kurum ve kuruluşları piyasada rekabet şartları içinde üretilen mal ve hizmetleri haksız rekabet oluşturacak şekilde üretemez. Bu ilkeye aykırılık teşkil eden bütün birimler tasfiye edilir ve yenileri kurulamaz.” ifadesi yer alıyor.

Tartıştığımız bir başka önemli nokta, neoliberal politikaların uygulanmasında iç ve dış faktörlerin etkisini nasıl ele alacağımız

oldu. Yapılan güncel analizlerde gözlemlenebilecek, devleti uluslararası sermayenin ve onun IMF, Dünya Bankası gibi kurumlarının basit bir nesnesi olarak algılama eğilimine karşı, devleti sadece dış aktörlerin baskısıyla değil, kendi toplumsal formasyonundaki sınıf ilişkilerinin etkisiyle de dönüştüğü argümanı, önemli bir çıkış noktası oldu. Mali sektör, tarım, sağlık ve enerji sektörleri üzerine olan yazılar ülke içindeki bazı sermaye gruplarının nasıl sürecin önemli aktörleri olduklarını gösteriyorlar. Örneğin tarım alanında yerli sermaye gruplarının tek başlarına ya da yabancı ortaklarıyla üretim, dağıtım ve pazarlama alanlarına yatırım yaptıklarını ve son reformların da bu grupların tekelleşme eğilimlerini güçlendireceğini açıkça görebiliyoruz. Ayrıca hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi ya da finansal liberalleşme uluslararası sermayenin yanı sıra dünya ekonomisiyle bütünleşmenin koşullarını sağlayan ve bu şekilde kendi ayakta kalma stratejilerini de yeniden üretebilen yerli sermaye gruplarının da talebi haline gelebiliyor. Bu bağlamda Zafer Yılmaz'ın, iç-dış gerilimini aşmanın yollarını arayan yazısında Populanzas'dan hareketle yabancı sermaye yatırımlarının dışsal bir faktör olarak değil, ülke içi sınıf ilişkilerinde ifadesini bulan bir iktidar ilişkisi olduğunu Türkiye bağlamında göstermesi iyi bir örnek oluşturuyor. Yılmaz, ayrıca sermaye içi çelişkilerin sürecin yönüne olan etkisine dikkat çekiyor.

Devleti sınıfların üstünde ve toplumdan ayrık bir aktör olarak değil de toplumsal ilişkilerin dolayımında tanımlandığı zaman neoliberal politikalarla sınıf ilişkilerinin dönüşümü arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve bu bağlamda devletin rolünü kavramak da mümkün oluyor. Neoliberal politikaların sınıflar açısından bir anlamı da, Werner Bonefeld'in terimlerini uyarlırsak, sınıfların parçalanarak "mülk sahibi", "borsa yatırımcısı", "özel sağlık sigortası sahibi" olarak yeniden kurulma süreci olarak tanımlanabilir.* Devlet sınıf aidiyetlerinin parçalanmasında ak-

* Sınıf ilişkilerinin parçalanma sürecini İngiltere'deki örneklerle açıklayan bir çalışma için bkz. Bonefeld (1993). Bonefeld burada özelleştirmelerin nasıl bireysel hissedarlığı özel vergi indirimleriyle teşvik ettiğini (1979'da 3 milyon olan kişisel hissedar sayısı 1987'de 9 milyona çıkmıştır); 1980 *Ev Sahibi Olma Kanunu* ile işçilere oturdıkları evleri özel taksit ve kredi imkânlarıyla satarak onların hem "mülk sahibi" hem de "borçlu" durumuna düşürüldüğünü anlatır.

tif bir rol üstleniyor. Sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesi önceleri sosyal güvenlik hakkını sınıfsal mücadelesiyle kazanmış vatandaşları borsadaki emeklilik fonlarının iniş ve çıkışlarını takip eden, mülkiyet duygusuna sahip, bireysel yatırımcıya dönüştürme stratejisi olarak düşünülebilir. Böylelikle sosyal güvenliğin özelleşmesi sadece sosyal güvenlik hakkının yok edilerek bu kârlı alanı sermayeye açmakla kalmıyor, aynı zamanda insanları piyasa mekanizmasına daha fazla tabi kılarak, onları kısmen de olsa varolan sisteme entegre etmeye, bir nevi rızalarını sağlamaya çalışıyor. Yiğit Karahanoğulları'nın hegemonya projelerini ele aldığı yazısında da hegemonyanın kurulması için bu tarz bir rızanın oluşumundan söz ediliyor.

Ancak neoliberalizmin hegemonyası bir kere olup bitmiş bir şey değil; zira neoliberal politikalar sürekli olarak, Zafer Yılmaz'ın da belirttiği gibi, kazananlar ve kaybedenler ayrımını keskinleştirdiği ve sınıf çelişkilerini derinleştirdiği ölçüde toplumsal gerilimlere de çok yatkın bir zemin yaratıyorlar: Tarım politikalarında 2000'li yıllarda yaşanan reformlar sadece özel sektörün ve sermayenin tarım alanına hâkim olmasını sağlamakla kalmıyor, küçük üreticiliği tasfiye ederek sözleşmeli üretim aracılığıyla üreticiyi şirket karşısında çok daha çaresiz, yalnız ve pazarlık gücü az bir duruma getiriyor. Önceden de örgütsüz olan küçük üreticiler, yoksul köylüler ve tarım işçileri için bu durum, Kendir'in de belirttiği gibi, kuşkusuz daha fazla yalnızlaşmayı ve kaçınılmaz göç sonucunu getirecek. Yine kamu hizmetlerinin özelleştirilmeleri bir yandan işsizliği arttırırken diğer yandan da sadece piyasa fiyatını veren kişilerin bu hizmetlerden yararlanmasını sağlayacak. Yeni Kamu Personel Rejimi Reformu da bu süreci destekleyerek memurları sözleşmeli personel haline getirecek. Performansa dayalı ücret, toplam kalite yönetimi gibi uygulamalar; şu anda bile memur, işçi ve sözleşmeli şirket personelinin birarada çalıştıran kamu sektöründeki çalışanları kendi içlerinde bölecek, sendikal örgütlenmeyi de olumsuz yönde etkileyecek. Öte yandan emek ilişkileri açısından Ataay'ın enerji sektörü örneği üzerinden anlattığı, altyapı hizmetlerinin farklı aşamalara bölünme sürecinin (üretim-dağıtım-iletim) ve Yeni İş

Yasası Tasarısı'nın çok çeşitli sayıda iş tanımı yapmasının da benzer bir parçalama etkisini getirdiği söylenebilir.

Kuşkusuz burjuvazinin stratejileri tek yönlü değildir. Bu sayıda doğrudan incelemesek de emek mücadelelerinin niteliği ve yönü sürecin nasıl gideceğini belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Günümüzde yukarıda örnekleri verilen neoliberal burjuva stratejilerine karşı bütünlüklü bir mücadelenin gerekliliği daha fazla kendini hissettiriyor. Bu noktada mücadeleyi devlet ve toplum arasında koymamak; devleti de bir mücadele alanı olarak kavramak önem kazanıyor. Demet Dinler'in yazısında söz ettiği şekliyle devlet, sınıflar arası mücadelenin alanı olarak kavranırsa özelleştirmelere, bütçeden sermayeye kaynak aktarılmasına, Kamu Reformu Yasası Tasarısı'na sınıfsal açıdan karşı çıkmak bir anlam kazanıyor. Ancak bu, devletin, kapitalist ilişkilerin bir fetişleştirilmiş bir biçimi olduğu sürece karşı çıkılması gereken bir biçim olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Bu konuda John Holloway'in sayımızda yer alan yazısı sınıf stratejilerini nasıl düşünmemiz gerektiği konusunda önemli ipuçları veriyor.

Sayıda doğrudan ele almadığımız ama bazı yazılarda bir tema olarak karşımıza çıkan bir kavram da yoksulluk. Sosyal haklar yerine yoksullukla başa çıkabilme stratejisi farklı alanlarda açık bir tercih olarak kendini gösteriyor. Tarımda varolan destekleme sistemi yerine doğrudan gelir desteği sistemi uygulamasına geçilmesi, yoksul çiftçileri hedef kitlesi olarak seçiyor. Bu sistemin sosyal güvenlik alanındaki karşılığı sosyal yardım projeleri. Bu projeler adım adım sosyal güvenlik sisteminin yerine geçerek bu sistemin de özelleştirilmesinde işlevsel bir öneme sahip. Murat Özveri'nin yazısında da gösterdiği gibi işçi sınıfı mücadeleleriyle kazanılmış bir hak olarak sosyal güvenlik yerine bir ihsan olarak sosyal yardım anlayışı yerleşmeye başlıyor. Çok ciddi toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde her iki alandaki yeni uygulamaların destekleyicisi Dünya Bankası, bu tarz yardım programlarının, istikrar programının dışladığı toplumsal kesimlerin tepkilerini azaltmasını bekliyor.

Devletin yeniden yapılandırılması tartışmalarında bir başka önemli eksen de siyaset/ekonomi ayrışması. Siyaset ve ekonomi ayrışması kapitalizme özgü, tarihsel olarak kurulmuş bir ayırım. Ancak bu ayrışma tarihsel olarak yeniden üretilmek zorunda olduğu için bu ayırımın aldığı biçim farklı tarihsel dönemlerdeki sınıf ilişkilerine göre yeniden düzenleniyor (bkz. Holloway ve Picciotto, 1978). 1980'lerde siyaset/ekonomi ayrışmasının bu anlamda nasıl bir biçim aldığı sorduğumuz önemli sorulardan biri oldu. 1980'ler boyunca neoliberal politikaların meşrulaştırılması için Keynesçi devletin otoriter bir yapıya sahip olduğu, ekonomiye müdahale ederek piyasanın işleyişini bozduğu, aynı zamanda da birey özgürlüklerini elinden aldığı hâkim bir görüş haline getirilmeye çalışıldı. Siyasetin teknikleştirilmesinin ve devletin ekonomiye müdahale etmemesinin gerekliliği bir çözüm önerisi olarak sunuldu. Bu önerinin meşrulaştırılması ideolojik ve kültürel pratikleri de içerecek şekilde gerçekleşti. Yücel Demirel ve Özgür Orhangazi'nin yazıları Kemal Derviş'in Türkiye'ye getirilmesinin siyasetin teknokratlarca yönetilmesi argümanının desteklenmesinde, Turgut Özal'ın söyleminde de olduğu gibi, nasıl bir rol oynadığını anlatıyor.

Güncel olarak üst kurullar ve Merkez Bankası'nın özerkliği tartışması da bu bağlamda düşünülebilir. Sayı kapsamındaki yazılarda bu kurulların işleyiş şekli ayrıntılı bir şekilde anlatırken Peter Burnham'ın yazısı bu bağımsız düzenleyici otoritelerin ardındaki dinamikleri açıklamaya çalışıyor. Üst kurulların meşru kılınması için sunulan temel argüman, ekonomi yönetimini popülizmden arındırma adına bu kurullara yetki devri yapıldığı yönünde. Böylelikle siyaset ve ekonominin içsel olarak ilişkili biçimler oluşunun üstü örtülmüş oluyor ve sorunların kaynağı, Demet Dinler'in yazısında gördüğümüz gibi, siyasete ya da güçlü devlete atfediliyor ve bu da uygulanan politikaların sınıf karakterini örtmeyi kolaylaştırıyor.

Öte yandan, düzenleyici kurulların, politikaların belirlenme sürecinde özel sektör, bürokrasi ve sivil toplum kuruluşlarının katılımını öngören yönetim paradigmasına da uygun olacağı söy-

leniyor. Hem yeni Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı'nda hem de TÜSIAD'ın yayınında kamu yönetiminin işleyiş ilkeleri olarak benimsenen şeffaflık, katılımcılık, hesapverebilirlik ilkeleri de yönetim paradigmasının temel öğeleri. Oysa, Birgül Ayma n Güler'in yazısında gördüğümüz gibi, yönetim, özünde sermayenin iktidarının daha fazla sağlamlaşması anlamına geliyor.

Üst kurulların oluşturulması ve bürokrasinin yeniden yapılandırılması gibi gelişmeler, devletin, değişimin hem nesnesi hem de öznesi haline geldiğini gösteriyor. Devlet aracılığıyla reformlar uygulanırken bir yandan da devletin kurumsal yapısı da, toplumsal ilişkilerin dönüşümü dolayımında değişiyor. Tarık Şengül'ün yerel devlet üzerine yürüttüğü tartışma, bize merkezi ve yerel devlet arasındaki ilişkinin nasıl kavranması gerektiğine dair önemli ipuçları sunarken, yerel olana kendiliğinden demokratik ve katılımcı bir anlam atfetmenin sakıncalarını da gösteriyor.

Sayımızın başlığını 1980'lerle sınırlandırmıştık; ancak sunduğumuz yazılar olabildiğince güncel gelişmeleri de ele almaya çalıştı. Yazılardan çıkan ortak bir nokta; neoliberal politikalar 1980'ler başından itibaren adım adım gündeme gelmeye başlasa da en radikal dönüşümlerin 1999'da imzalanan istikrar programıyla yürürlüğe konmasıdır. Tütün ve şeker yasaları, sosyal güvenlik yasası, üst kurulların oluşma sürecinin yasal temelleri 1999 sonrasının uygulamaları olarak ortaya çıktı. Bu uygulamalar kuşkusuz önceki dönemle bir süreklilik ilişkisi içinde düşünülmelidir.

İlginç olan bir nokta da, son 25 yıllık bir süreçte neoliberal söylemin kendi içinde geçirdiği değişimlerdir. Devletin kesinlikle müdahale etmemesi gerektiği söyleminden etkin ve düzenleyici devlet söylemine geçilmesi, yönetim paradigmasının yüceltilmesi, Dünya Bankası'nın *World Development Report*'un (1997) konusunu devletin rolüne ayırması aslında değişen koşullara söylemin de kendisini uyarladığını gösteriyor. Bu bağlamda Sonay Bayramoğlu'nun OECD Raporu incelemesinde

devlete nasıl roller biçildiğini daha iyi görmek mümkün. OECD raporunda sözedilen piyasa aksaklıkları (*market failures*) ve düzenleyici reformlar TÜSIAD'ın da kamu reformu projesinde de yer buluyor. TÜSIAD, (2002) "günümüzde büyük-devlet-küçük devlet tartışmaları, en az müdahaleyle etkili denetleme ve düzenleme yapan devlet anlayışına doğru yönelmiştir" diyerek bu yapının piyasa aksamalarını aşmakta da gerekli olduğunu savunuyor.

Sayı kapsamında yaptığımız çalışmalardan çıkan son bir sonuç da, DPT'nin Kalkınma Planları'nın, hükümet programlarının, Dünya Bankası ve IMF'ye verilen niyet mektuplarının ve bu kurumların kendi belgelerinin, DTÖ anlaşmalarının, Avrupa Birliği belgelerinin, TÜSIAD gibi sermaye gruplarının yayınlarının bütünsel bir analizinin gerekliliği oldu. Sayıdaki yazıların çoğunun bu belgelerin bir ya da bir kaçını referans noktası olarak alması bunun göstergesi.

Sayı içindeki yazılara sırasıyla bakarsak, ilk yazılarda devletin güncel tartışmalarda kavranış tarzına yönelik eleştirileri ve nasıl kavranması gerektiğine dair öneri ve ipuçlarını bulmak mümkün. Demet Dinler'in yazısı Türkiye'deki devlet/toplum ilişkisini inceleyen çalışmalarda "güçlü devlet geleneği" tezinin nasıl hâkim bir yaklaşım olduğunu belirtiyor. Dinler, bu tezin yöntemsel ve politik sorunlarını irdelleyerek sol bir siyasi proje için bu yaklaşımın hâkimiyetini kırma gerekliliğinin altını çiziyor. Zafer Yılmaz'ın yazısı ise, bu eleştiriden hareketle bize devlet-hâkim sınıflar ilişkisini nasıl kavrayabileceğimize dair bir alternatif çerçeve için hangi soruların sorulması gerektiğini araştırıyor. Yılmaz, küreselleşme/devlet tartışmalarında devletin ya bir özne ya da bir nesne olarak görüldüğünü; oysa devletin bir ilişki olarak düşünülmesi gerektiğini, Poulantzas'a referansla anlatıyor. Buradan yola çıkarak, günümüz Türkiye'sinde yerel ve uluslararası sermaye arasındaki özgül eklemleniş biçimini, analizinin çıkış noktası olarak belirliyor. Yazıda sorulan sorular içinden geçtiğimiz döneme dair hâla yapılmayı bekleyen analizlerin önünü açmayı hedefliyor.